

мененні ситуації об'єкції, а також при наявності доповільних, індивідуальних знань о предметі/об'єкті висказывання, о событіях, происходивших в указанное время, степень прагматической значимости ТК может изменяться: повышаться в одних условиях и понижаться в других.

Как видим, включение темпоральных синтаксем в общую семантику высказывания может происходить в результате действия факторов прагматического плана.

Коммуникативная заданность темпоральных компонентов, их способность функционально реализовывать прагматическую информацию, принимать участие в формировании субъективно-оценочных смыслов высказывания позволяют квалифицировать ТК как компоненты коммуникативно-номинативного плана высказывания, семантически и прагматически релевантные для адекватного процесса коммуникации.

¹ См.: Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. М., 1985. С. 39.

А. К. КІКЛЕВІЧ

ПОЛЬСКІ ЗЛУЧНІК *ani* І СІНХРАНІЧНАГО І ДЫЯХРАНІЧНАГО ПУНКТУ ГЛЕДЖАННЯ

Гістарычныя факты польскай мовы сведчаць аб тым, што сучасным канструкцыям з так званым «падвойным» адмоўем (тыпу *Nikt nie przyszedł*) папярэднічалі канструкцыі з «адзіночным» адмоўем (тыпу *Nikt przyszedł*). Аналагічныя гістарычныя змены датычылі таксама спалучальнага злучніка *ani* (*ni*): старапольскім канструкцыям тыпу *Ani Piotr, ani Jan przyszli* адпавядаюць сучасныя канструкцыі тыпу *Ani Piotr, ani Jan nie przyszli*. Прывядзем некалькі прыкладаў старапольскай мадэлі сказа з «адзіночным» адмоўем ¹: *Ani ten człowiek, ani jego rodzina zgrzeszyli; ...Świętego zakona ani boga znali; Święty Marek a święty Łukasz ani Annasza, ani Caifasza wspomina*. З памятай «устарэлае» такія канструкцыі ўпамінаюцца і ў «Слоўніку польскай мовы» пад рэд. В. Дарашэўскага ². Польскія канструкцыі з «адзіночным» адмоўем паходзяць з лацінскай мовы і ў шматлікіх выпадках з'яўляюцца сінтаксічнымі калькамі з латыні. У рознай ступені гэтыя канструкцыі ўласцівы сучасным германскім і раманскім мовам.

У адпаведнасці з лінгвістычнай традыцыяй ³ сучасны польскі злучнік *ani* лічыцца адмоўным, а канструкцыі тыпу *Ani Piotr, ani Jan nie przyszli* кваліфікуюцца як канструкцыі з падвойным адмоўем. Такім чынам, гістарычнае змяненне сінтаксічных канструкцый з *ani* трактуецца менавіта як працэс пераходу ад «адзіночнага» адмоўя да «падвойнага». На нашу думку, такая трактоўка з'яўляецца памылковай. Асноўная задача артыкула — паказаць неадназначнасць гістарычных змен злучніка *ani*, а таксама вызначыць месца *ani* у сістэме іншых злучальных сродкаў польскай мовы.

Разгледзім сучасныя сінтаксічныя канструкцыі, у якіх злучнік *ani* суправаджаецца адмоўем прэдыката пры дапамозе часціцы *nie*, напрыклад: *Ale to nie jest moja ani twoja sprawa* (J. Andrzejewski); *...Las gulowski nie był cichy ani bezpieczny* (M. Brandys). Аналагічна ўжываецца *ani* і ў выпадку злучэння даданых сказаў, падпарадкаваных галоўнаму сказу з адмоўем прэдыката: *Nie wiedział dokładnie, ilu było tego dnia zabitych ani ilu odwieziono do szpitala* (W. Terlecki); *Dzisiaj nikt nie wie, kto ani ku czemu* (L. Staff).

У больш рэдкіх выпадках *ani* суправаджаецца адмоўем, якое выражана прыназоўнікам альбо прыстаўкай *bez*, напрыклад: *Bez hełmu był, bez żadnych oznak ni broni, w krótkiej, ciemnej chłamidzie* (J. Bunsch);

...Ani ona, ani ja, nie, bezdzietni (M. Nowakowski); ...Bez miejsc ani dat (E. Stachura).

У адмоўным сказе **ani** выступае ў якасці тыповага спалучальнага злучніка і можа быць заменены іншым спалучальным злучнікам, напрыклад, **i**: Nie znam Piotra ani Jana; Nie znam Piotra i Jana. У такіх выпадках нельга гаварыць аб поўнай семантычнай эквівалентнасці злучнікаў **ani** і **i** (аб гэтым гаворка пойдзе далей), але відавочна, што той семантычнай прыметай, якой **ani** адрозніваецца ад **i**, не з'яўляецца значэнне адмоўя. Калі дапусціць, што **ani** выражае прымету адмоўя, то адмоўны сказ з такім злучнікам па правілу падвойнага лагічнага адмоўя павінен мець сцвярдзальнае значэнне: $\text{nie } P(x \text{ ani } y) \rightarrow \text{nie } P(\text{nie}(x \text{ i } y)) \rightarrow P(x \text{ i } y)$.

Аднак факты сведчаць аб тым, што гэта гіпотэза не пацвярджаецца: сказ Nie znam Piotra ani Jana не толькі (пры ўмове семантычнай эквівалентнасці) не трансфарміруецца ў сказ Znam Piotra i Jana, але і процілеглы яму па значэнню.

Такім чынам, з пункту гледжання сучаснага польскага сінтаксісу злучнік **ani** пазбаўлены якой-небудзь адмоўнасці. Аб гэтым яскрава сведчыць і тое, што **ani** у сказе можа непасрэдна далучацца да адмоўнай частцы **nie**, напрыклад: Moja armia nie idzie na prawo, Ani nie idzie na lewo (A. Słonimski); Niczego ci nie nakazuje ani nie zakazuje (S. Lem); Gdyby nie tartak, nikt by nie wsiadał na tej stacyjce ani nie wysiadał (B. Czeszko). Хаця, калі адмоўнае значэнне паўтараецца двойчы, больш ужывальны злучнік **i**: Nikt mnie jeszcze nie przeklina i nie nienawidzi (J. Andrzejewski).

Сучасны польскі злучнік **ani** ужываецца без адмоўнага значэння ў адмоўных сказах асноўных тыпаў: 1. $\text{nie } P(\text{ani } x, \text{ani } y)$; 2. $\text{nie } P(x \text{ ani } y)$; 3. $\text{ani nie } P_1, \text{ani nie } P_2$; 4. $\text{nie } P_1 \text{ ani nie } P_2$; 5. $P(\text{bez}(x \text{ ani } y))$.

Ад іншых спалучальных злучнікаў **ani** адрозніваецца тым, што патрабуе абавязковай адмоўнай дыстрыбуцыі (г. зн. адмоўя прэдыката). Толькі гэта, дыстрыбуцыйная, характарыстыка і дае падставу гаварыць аб злучніку **ani** як аб адмоўным. Што датычыць працэсу гістарычнага пераходу ад канструкцый тыпу Ani Piotr, ani Jan przyszli да канструкцый тыпу Ani Piotr, ani Jan nie przyszli, то ён заключаўся ў пераносе адзіночнага адмоўя са злучніка **ani** на адмоўны паказчык **nie** пры прэдыкаце, так што адзіночны характар адмоўя ў сказе не змяняўся.

Адмоўнае значэнне **ani** з'яўляецца ўстарэлым і выяўляецца ў архаічных канструкцыях наступных тыпаў⁴: 6. $P(\text{nie } x \text{ ani } y)$; 7. $\text{nie } P_1 \text{ ani } P_2$; 8. $\text{ani } P_1, \text{ani nie } P_2$; 9. $\text{ani } P_1, \text{ani } P_2$; 10. $\text{nie } P_1 \text{ i nie } P_2 \text{ ani } P_3$; 11. $P_1 \text{ ani } P_2$.

Некаторыя з вызначаных канструкцый ужываюцца і ў сучаснай мове, але належаць да сінтаксічных аказіяналізмаў. Іх выкарыстанне магчыма ў стылізаванай мастацкай мове, аб чым сведчаць прыклады з прозы Т. Парніцкага: ...Chrześcijanie też miennicą zarządzali, a nie poganie ani też żydzi właśnie; Należało więc użyć tubylców: oczywiście nie możnowładców ani ich wolnych dzierżawców, ale pańszczyźnianych; Nie, nie, Heliodorze, ja ani oszaleam, ani nie żartuję.

Сярод пералічаных устарэлых канструкцый з **ani** у адмоўным значэнні няма — і гэта невыпадкова — канструкцый тыпу: 12. $P(\text{ani } x, \text{ani } y)$.

Справа ў тым, што не ўсе канструкцыі гэтага тыпу змяняліся аднолькава, што адлюстроўвае «Слоўнік польскай мовы» пад рэд. В. Дарашэўскага: па-першае, адзначаецца наяўнасць у сучаснай польскай мове злучніка **ani**, адмаўляючага аднародных члены ў сцвярдзальным сказе: Ona taka sobie przeciętna kobieta, ani mądra, ani głupia; па-другое, паведамляецца аб устарэлым выкарыстанні аналагічнага злучніка **ani** у сцвярдзальным сказе: Ani miecz ostry, ani mię burza swym odmetem ustrasz⁵. Той факт, што сінтаксічныя канструкцыі аднаго і таго ж тыпу (12) мелі розны лёс, патрабуе, з нашага пункту погляду, логіка-семантычнага тлу-

мачэння. Гістарычны працэс развіцця канструкцый тыпу (12), як ужо адзначалася, меў агульны выгляд: $P(x \text{ ani}_1 y) \rightarrow \text{nie } P(x \text{ ani}_2 y)$.

Калі прыняць пад увагу, што $\text{ani}_1 = \text{nie } i$, а $\text{ani}_2 = i$, то названы працэс можа быць паказаны інакш — як дэрывацыйныя адносіны дзвюх трансформ: $P(\text{nie}(x \text{ i } y)) \rightarrow \text{nie } P(x \text{ i } y)$.

Адносіны паміж гэтымі трансфармацыйнымі структурамі і з'яўляліся галоўным фактарам, які абумоўліваў развіццё канструкцый з ani_1 . У выпадку тоеснасці трансформ, г. зн. калі $P(x \text{ ani}_1 y) \rightarrow P(\text{nie}(x \text{ i } y)) = \text{nie } P(x \text{ i } y)$, канструкцыі з адмоўным ani_1 не змяняліся, дакладней, іх змяненне было неабавязковым. Адзначаная тоеснасць была мажлівай толькі пры ўмовах, калі аднародныя члены (часцей усяго аднародныя атрыбуты) знаходзіліся ў адносінах кантрадыктарнай антаніміі і дапускалі градацыю ($x = \text{nie } y$, $y = \text{nie } x$, $\text{nie}(x \text{ i } y) = z$). Цяпер пакажам трансфармацыі канструкцый з ani_1 і ani_2 , улічваючы антанімію злучаных кампанентаў: $P(x \text{ ani}_1 y) \rightarrow P(\text{nie}(x \text{ i } y)) \rightarrow P(z)$; $\text{nie } P(x \text{ ani}_2 y) \rightarrow \text{nie } P(x \text{ i } y) \rightarrow P(z)$.

Як бачым, трансфармацыі даюць аднолькавы вынік, і гэта з'яўляецца падставай суіснавання двух тыпаў канструкцый злучаных антонімаў, напрыклад: *Ta kobieta nie jest ani mądra, ani głupia*; *Ta kobieta jest ani mądra, ani głupia*.

Ва ўмовах, калі семантычныя адносіны аднародных членаў не маюць характару антаніміі, трансформы канструкцый з ani_1 і ani_2 семантычна адрозніваюцца, і менавіта ў такіх выпадках гістарычны злучнік ani_1 заўсёды змяняўся сучасным злучнікам ani_2 . Параўнаем два сказы і іх трансформы:

(1) *Ani ten człowiek, ani jego rodzina zgrzeszyli* → *Nie ten człowiek i nie jego rodzina zgrzeszyli*.

(2) *Ani ten człowiek, ani jego rodzina nie zgrzeszyli* → *Ten człowiek i jego rodzina nie zgrzeszyli*.

Не выклікае сумнення, што трансформы сказаў (1) і (2) адрозніваюцца па зместу: сказ *Nie ten człowiek i nie jego rodzina zgrzeszyli* мае прэсупазіцыю *Ktoś zgrzeszył*, а сказ *Ten człowiek i jego rodzina nie zgrzeszyli* такой прэсупазіцыі не змяшчае.

Такім чынам, у сучаснай польскай мове існуюць два злучнікі ani_1 і ani_2 : першы ўжываецца ў якасці адмоўнага злучніка *nie... i nie* у сцвярджалых сказах для выражэння нейтральнага значэння антанімічнай градацыі; другі, шырэй распаўсюджаны, ўжываецца ў адмоўных сказах як аналаг злучніка *i*.

Звернем увагу на яшчэ адну асаблівасць злучніка *ani* — яго падабенства да квантарных *ni* — слоў *nikt*, *nic*, *nigdy* і іншых. Разгледзім два адмоўныя сказы: *Nie znam Piotra ani Jana*; *Nie znam Piotra i Jana*. Падобныя ў семантычным плане, яны разам з тым адрозніваюцца пэўнымі семантычнымі ўласцівасцямі: сказ са злучнікам *ani* характарызуецца больш моцным, катэгарычным адмоўем сувязі прэдыката (*znam*) і множнага актанта (*Piotr, Jan*). Каб растлумачыць семантычныя асаблівасці злучнікаў *ani* і *i*, разгледзім адмоўныя сказы з аднароднымі членамі як вынік дэрывацыі (а менавіта — адмоўя) суіснуючых у мове сінтаксічных структур без адмоўнай часціцы *nie*, а дакладней, гэтыя базавыя, зыходныя структуры. Адмоўны сказ з *ani* з'яўляецца вынікам адмоўя сцвярджалнага сказа з дыз'юнкцыяй: *Nie (Znam Piotra czy Jana) → Nie znam Piotra ani Jana*. Дыз'юнкцыя азначае, што хаця б адзін індывід уваходзіць у экстэнсіянал прэдыката ці, як гавораць сінтаксісты ў апошні час⁶, хаця б адзін індывід мажлівы ў экстэнсіянале прэдыката. У сказе са злучнікам *ani* адмаўляецца менавіта гэта мажлівасць: *Nie znam Piotra ani Jana → Niemożliwe, że znam Piotra, i niemożliwe, że znam Jana*. Адносіны аднародных членаў у гэтым выпадку называюцца антыдыз'юнкцыяй (ні адзін індывід не ўваходзіць у экстэнсіянал прэдыката), а злучнік *ani* выконвае адначасова функцыі абсалютнага адмоўнага квантара: $\text{nie } P(x \text{ ani } y) = \forall x \text{ i } \forall y \text{ nie } P(x \text{ i } y)$.

У гэтым агульнаквантарным значэнні **ani** ужываецца і як узмацняльная часціца, аналагам якой з'яўляюцца часціцы **nawet, nawet nie, również nie, wcale nie**.⁷ У адных выпадках **ani** выступае як адмоўная часціца, пар.: *Jednakże Jarzyna ani drgnął* (Т. Hołuj); *Zasnąłem przy świetle ani wiem kiedy* (S. Lem). У іншых выпадках часціца **ani** не мае адмоўнага значэння: *Henryk chciał by zmaleć, skurczyć się na swojej kanapie, ale nie potrafił ani drgnąć* (S. Dygat); *Teraz nie chcą słyszeć na ten temat ani słowa więcej* (W. Terlecki).

К. Пісаркова вылучае архаічныя інфінітыўныя канструкцыі з мадальным значэннем мажлівасці, напрыклад: *Takich ludzi rzadko znaleźć* = *Takich ludzi rzadko można znaleźć*, у якіх шырока ўжывалася агульнаквантарная часціца **ani** са значэннем 'нельга, немагчыма', напрыклад: *o powrocie ani myśleć*.⁸ Па назіраннях К. Пісарковай, адмоўная інфінітыўная канструкцыя з **ani**, у параўнанні са сцвярдзальнай, больш устойлівая — яна распаўсюджана ў XVIII—XIX стагоддзях, а як сведчаць нашы даныя, ужываецца, хоць і даволі рэдка, і ў сучаснай мове, напрыклад: *...Wykręcił mi ręce do tyłu, że ani się wyrwać* (A. Kuśniewicz). Калі злучнік **ani** у адмоўным сказе заўсёды выражае антыдыз'юнкцыю, то злучнік **i** не мае такой адназначнасці. Па-першае, ён можа выступаць (праўда, нерэгулярна) аналагам злучніка **ani** і выражаць антыдыз'юнкцыю: *Nie znam Piotra i Jana* = *Nie znam Piotra ani Jana*. Па-другое, злучнік **i** у адмоўным сказе можа выражаць антыкан'юнкцыю (інакш — несумеснасць) — такія адносіны аднародных членаў, пры якіх немажліва, каб кожны з абазначаемых імі індывідаў адначасова ўваходзіў у экстэнсіянал прэдыката. У гэтым выпадку злучнік **ani** не можа быць субстытутам злучніка **i**. Напрыклад:

(3) *Piotr i Jan nigdy nie ćwiczą się razem.*

(4) **Ani Piotr, ani Jan nigdy nie ćwiczą się razem.*

Па-трэцяе, злучнік **i** можа выражаць у адмоўным сказе і антыэквівалентнасць; гэтыя адносіны паміж аднароднымі членамі адрозніваюцца ад антыкан'юнкцыі толькі тым, што патрабуюць, каб хаця б адзін індывід уваходзіў у экстэнсіянал прэдыката, напрыклад:

(5) *Dziś Piotr i Jan nie ćwiczą się razem.*

(6) **Dziś Piotr ani Jan nie ćwiczą się razem.*

Сам па сабе злучнік **i** не маркіруе сувязі прэдыката і кожнага з індывідаў множнага актанта. Для гэтага ўжываюцца агульныя прэдыкаты, спецыяльныя квантарныя лексемы, сінтаксічныя прэсупазіцыі і кантэкст.

¹ Гл.: *Słownik staropolski*. Warszawa, 1953. Т. 1. S. 35; *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1963. S. 161—163; *Zapomniane konstrukcje składni średniopolskiej (XVI wiek)*. Wrocław etc., 1971. S. 10.

² Гл.: *Słownik języka polskiego*. Warszawa, 1958. Т. 1. S. 135.

³ Гл.: *Jakubowicz M. Gramatyka języka polskiego*. Wilno, 1825. S. 331; *Bohdanowicz J. P. Gramatyka języka polskiego*. Wilno, 1838. S. 87.

⁴ Гл.: *Zapomniane konstrukcje...* S. 48; *Rospond S. Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa, 1971. S. 323.

⁵ Гл.: *Słownik języka polskiego...* S. 135.

⁶ Гл.: *Fontański H. Stosunki współrzędności w zdaniu pojedynczym w języku polskim i rosyjskim*. Katowice, 1980. S. 65—66.

⁷ Гл.: *Słownik Języka Polskiego przez Samuela Bogumiła Linde*. Lwów, 1854. Т. 1. S. 18; *Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego*. Warszawa, 1952. Т. 1. S. 37; *Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa, 1985. S. 359; *Słownik języka polskiego*. Warszawa, 1958. Т. 1. S. 136.

⁸ Гл.: *Pisarkowa K. Historia składni języka polskiego*. Wrocław etc., 1984. S. 35—36.